

BENKE GRÉTA¹–DR. KARCAGI-KOVÁTS ANDREA²

¹Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar Számvitel szak MSc,
gretabenke@gmail.com

²adjunktus, Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtan Intézet,
karcagi-kovats.andrea@econ.unideb.hu

EGY ATTITŰDVIZSGÁLAT EREDMÉNYEI A MAGYAR ÉS LENGYEL REJTETT GAZDASÁGRÓL

RESULTS OF AN ATTITUDE SURVAY ON HUNGARIAN AND POLISH HIDDEN ECONOMY

ABSTRACT

The fight against shadow economy and the reduction of its size and spread are important economic policy objectives today. The struggle against it is difficult not merely because the phenomenon is intentionally or unintentionally hidden from the authorities and agencies, but similarly, although a significant part of our society does not consider these hidden activities as acceptable examples to follow, in their mindset this is a potential and venial form of behaviour.

In our research, we investigated Polish and Hungarian people's opinion about the hidden economy. Our aim was to stay within the confines of an attitude study to shed light on what people's general attitude to the hidden economy was, whether they knew its definition and the activities included and whether they were aware of their social and economic impact.

To achieve our goal, we carried out a survey among Polish and Hungarian people. Our research analysed and compared the responses of 803 Polish and 2055 Hungarian people, furthermore, we created a composite indicator. In this indicator, we took account of the values of responses to those questions which measured the attitude of the respondents to the hidden economy.

Based on the results it can be concluded that a large part of the Polish and Hungarian people knows about most of the hidden activities, but the judgement of the phenomenon is quite different for each individual and shows uncertainty in both countries. The responses – regardless of nationality – reveal that human intentions and reality are dissimilar. This means that although the respondents consider it important to follow the rules and comply with the law, they are often participants of the black economy through their different activities.

Kulcsszavak: rejtett gazdaság, modern magyar gazdaság

Keynotes: hidden economy, economy of modern Hungary

1. Bevezetés

A világ számos országában kiemelt gazdaságpolitikai cél a rejtett gazdaság visszaszorítása, hiszen a jelenség felbecsülhetetlen károkat okoz a nemzetgazdaságok életében, számos negatív következménye van, de talán az egyik legkézzelfoghatóbb hatás a költségvetés bevételi oldalán tapasztalható. A rejtett gazdaság mérete országonként jelentős eltérést mutathat, de a következmények nagyon is hasonlóak lehetnek.

Írásunk célja annak feltérképezése, hogy hogyan viszonyulnak a lengyel és magyar emberek a rejtett gazdasághoz. A célunk megvalósításához egy kérdőíves felmérést készítettünk a

lengyel és magyar lakosság körében. Írásunkban a 803 lengyel és a 2053 magyar lakos válaszaiból képeztünk egy kompozit mutatót, amibe azon kérdésekre adott válaszok értékeit sűrítettük, amelyek a válaszadó rejtett gazdasághoz való erkölcsi viszonyulását mérik.

A rejtett gazdaság meglehetősen szerteágazó jelenség, ezért sok esetben vita tárgyát képezi annak definiálása és méretének becslése. A GDP tartalmaz becsléseket a rejtett gazdaság méretéről, ez Magyarországon „a 2000-es években a GDP mintegy 15%-át tette ki”.¹

A következőkben – a teljesség igénye nélkül – ismertetünk néhány meghatározást abból a célból, hogy érzékeltessük a különbözőségeket és bemutassuk, hogy egy dinamikus változó fogalomról van szó, ami a társadalmi, gazdasági szereplők magatartása és a körülmények változásával párhuzamosan módosul.

2. A rejtett gazdaság fogalma

A rejtett gazdaság meghatározására nincs formális definíció. Az idők folyamán számos kutató különböző szakkifejezéssel illette a jelenséget, Williams szerint 35 különböző kifejezés létezik, melyek mind a jelenség körülírására hivatottak.² Ennek oka nem más, minthogy eltérő lehet az, hogy ki mit érez ide tartozónak, milyen szempontból közelíti meg a fogalmat. A gazdaságpolitikai, statisztikai, jogi, adózás-ügyi, esetleg etikai vonatkozások mind előtérbe kerülhetnek.

Belyó Pál munkáiban³ a következő vizsgálati nézőpontokat említi meg. A gazdaságpolitika a hasznosság elvét felhasználva az alapján osztályozza a rejtett gazdaságot, hogy hogyan hat a formális gazdaságra. Eszerint nem minden, a hivatalos statisztika által nem mért, gazdasági tevékenység tartozik a rejtett tevékenységek körébe. Ebből a szemszögből például a háztartásokban folyó élelmiszertermelés nem sorolható ide, azonban azok a gazdasági elemek, amelyek megrövidítik az államháztartás bevételeit, illetve GDP csökkenést okoznak akár közvetve akár közvetlenül, egyértelműen a rejtett gazdaságba tartozó tevékenységek körét bővítik. Ilyen például az adó- és vámfizetés elkerülése, a csempészet és a fekete foglalkoztatás is.

Statisztikai vonatkozásban kizárólag közvetett becslési módszereket lehet alkalmazni pontosan amiatt, mert a rejtett tevékenységek – ahogy a nevük is mutatja – nem látható gazdasági események. Így a nemzetgazdaság tényleges teljesítményét nem lehet mérni, egy része láthatatlan marad. „A közvetlenül nem mérhető gazdasági aktivitás összességét nevezik a statisztika által nem megfigyelt gazdaságnak, amely nagyrészt, de nem kizárólag az adócsaló, adóelkerülő vagy az illegális, a kriminalitás körébe tartozó aktivitást tartalmazza”.⁴ Schneider 31 európai és 5 Európán kívüli ország árnyékgazdaságának nagyságára végzett becsléseket. Ez alapján a vizsgálatunk idején a rejtett gazdaság mérete a GDP százalékában a következőképpen alakult: 2014-ben Magyarországon ez az érték 21,6%, Lengyelországban 23,5%, míg 2015-ben Magyarországon 21,9%, Lengyelországban 23,3% volt.⁵ Csomós és Kreiszné szerint a rejtett gazdaság elleni fellépés hatására hazánkban 2010 és 2015 között a feketegazdaság mérete a GDP több mint 1,5 százalékával csökkenhetett.⁶

Jogi szempontból vizsgálva rejtett gazdaságon azokat a gazdasági tevékenységeket értjük, amelyeket a törvény büntet, vagy azon törvényes gazdasági tevékenységek összességét, amelyeket törvénytelen keretek között folytatnak.

Az adózás-ügy szerint azok a jogsértések sorolhatóak az informális gazdasági elemekhez, amelyek a közterhek egy részének vagy teljes egészének megfizetésének elkerülésére hivatottak. Ez alapján minden olyan tevékenységet rejtettnek tekintenek, amely bár a termeléssel nem függ össze és a végzése során hozzáadott érték nem jön létre, de adóköteles. Azonban vannak olyan tevékenységek, amelyek a termeléssel szorosan kapcsolatba hozhatóak, de nem adókötelesek, mivel illegálisak, ilyen például a drogkereskedelem. Következésképpen adó-ügyi szempontból a meg nem fizetett adók és járulékok összegének megállapításával lehet megbecsülni a rejtett gazdaság méretét.

Etikai megközelítésben azt vesszük figyelembe, hogy a társadalom hogyan vélekedik az adott tevékenységről, mennyire fér bele értékrendjébe vagy éppen mennyire ítélik azt el, tehát a társadalmi megítélés alapján kategorizálhatunk.⁷

Ha kicsit alaposabban megvizsgáljuk azon definíciók sokaságát, melyeket az elmúlt évtizedekben fogalmaztak meg a témával foglalkozó kutatók, ma is megfigyelhetjük azt a jelenséget, hogy a korábban meghatározott definíciók az idő múlásával elavulttá váltak. Ez tulajdonképpen az emberi „leleményességnek” köszönhető, hiszen szinte napról napra jelennek meg olyan tevékenységek, melyekre vonatkozóan a mai értelmezés holnapra már idejét múlttá válik.⁸

Tehát a legelső probléma, amivel egy kutató szembe találja magát a rejtett gazdasággal kapcsolatban az a rejtett gazdaság fogalmának meghatározása. Ahogy Dell’Anno fogalmaz, legalább kétféle megközelítése létezhet a rejtett gazdaságnak. Az első a termeléssel és a jövedelemmel van kapcsolatban, legyenek törvényesek vagy törvénytelenek, de a hivatalos GDP becslésekből kimaradnak.⁹ A másik megközelítés azokat a bevételeket foglalja magába, amelyek a szabályok és az adózás elkerülésével függnek össze. Azaz, az első megközelítés alapján a hivatalos statisztikák nem mutatnak valós képet az ország helyzetéről, mivel az sokkal jobb, mint amit a mért adatok mutatnak.¹⁰ A második megközelítés, ami gyakorlatilag az adócsalást foglalja magában, arra hívja fel a figyelmet, hogy az adóhatóság kevesebb bevételt tart nyilván, mint kellene. A két szempont szerinti elemzés más-más dolgot fog át, ugyanakkor az eltérő jelentéstartalom ellenére gyakran használják az adócsalás szinonimájaként a földalatti vagy rejtett gazdaság kifejezéseket.

Az egyik legszélesebb körű megfogalmazás szerint a rejtett gazdaság „azokat a gazdasági tevékenységeket és jövedelmeket foglalja magába, amelyek a kormányzati szabályozás, adózás vagy megfigyelés kijátszásából vagy megkerüléséből erednek”.¹¹

Fleming és kutatótársai szerint a fogalom meghatározásakor kétféleképpen indulhatunk el. Az egyik az úgynevezett definíció szerinti megközelítés, a másik a viselkedésalapú megközelítés.¹² A definíció szerinti megközelítés alapján a rejtett gazdaságba egész egyszerűen a nem regisztrált gazdasági tevékenységek tartoznak. Thomas egyetért ezzel a megközelítéssel és azt mondja, hogy a rejtett gazdaság azokat a tevékenységeket foglalja magába, amelyek „nem kerültek rögzítésre a nemzeti jövedelmi számlákon”.¹³ Ezzel kapcsolatban Schneider és Enste úgy fogalmaznak, hogy „a rejtett gazdaság a jóságok és szolgáltatások piaci alapú termelése” és „olyan regisztrálatlan gazdasági tevékenység, amely hozzájárul a hivatalosan számított GNP-hez”.¹⁴ Smith egy korábban megfogalmazott definíciója szerint a rejtett gazdaság „a jóságok és szolgáltatások piaci alapú termelése, amelyek legyenek törvényesek vagy törvénytelenek, de a hivatalos GDP becslésekből kimaradnak”.¹⁵ A viselkedésalapú megközelítés az intézményes szabályok és a társadalmi környezet jelentőségét hangsúlyozza. Onnan közelíti meg a rejtett gazdaságot, hogy a gazdasági szereplők viselkedése hogyan változik a kormány által meghatározott korlátozásokra, miként reagálnak azokra. Azokat a gazdasági eseményeket sorolják ide, amiket végzőik tudatos erőfeszítések árán próbálnak rejtve tartani a hivatalos szervek elől. Mondhatnánk úgy is, hogy az ilyen elkülönült informális gazdaságra az jellemző, hogy résztvevői egy sor intézményi szabályozást megkerülve szeretnének tevékenykedni.¹⁶

A lakossági felmérés résztvevői feltehetően e megközelítések valamiféle elegyére építik felfogásukat a rejtett gazdaságról. A kérdőívben alkalmazott megfogalmazások kialakítása során ebből a feltevésből indultunk ki.

3. A kutatás célja, módszere

Kutatásunk célja annak felmérése, hogy a lakosság mennyire ismeri a rejtett tevékenységeket, mennyire érzékeli azok jelenlétét közvetlen környezetében és a nemzetgazdaságban, hogyan ítéli meg a fekete gazdaságot Magyarországon és Lengyelországban, mi a véleményük ezen tevékenységek végzéséről, azok szereplőiről, esetleg ők maguk aktív résztvevők-e és ha igen, akkor ezt felvállalják-e. A kérdőív összeállítása során Belyó Pál munkáira és a Havasi Éva – Schumann Róbert szerzőpáros tanulmányára¹⁷ támaszkodtunk. Míg Belyó a magyarországi aktív háztartásokról szerzett adatok alapján próbálta elemezni a háztartások szerepvállalását a rejtett gazdaságban,¹⁸ addig Havasiék a rejtett gazdaság lakossági oldalról történő megítélését térképezték fel a 'Szolgáltatás-igénybevételi és vásárlási szokások' elnevezésű vizsgálat keretein belül.¹⁹ Semjén és társai 2008-ban végeztek empirikus felmérést a magyar lakosság körében arról, hogy mennyire érintettek, illetve elfogadóak az adócsalás és a korrupciós tevékenységeket illetően.²⁰

Magyarázatra szorul, hogy miért Lengyelországban végeztük a vizsgálatot. Mindenképpen egy olyan ország eredményeit szeretjük volna összehasonlítani a magyar eredményekkel, amely hasonló történelmi adottságokkal rendelkezik, azaz egy volt szocialista ország Közép-Európában, átesett egy privatizációs időszakon, és – előzetes feltevésünk alapján – a magyar emberek számára feltett kérdések nem ismeretlenek a lengyel lakosság előtt, így azok az ő esetükben is megválaszolhatók. Tehát a két ország „egyedfejlődése”, társadalmi normái, intézményrendszerei (például az egészségbiztosítás) nagy hasonlóságot mutatnak, de nem szomszédos ország. Ez utóbbit azért tartottuk fontosnak, mert – látva a magyar válaszadók indulatait – nem akartuk, hogy a nemzetiségi problémák még erőteljesebb ellenérzéseket szüljenek. A harmadik ok pedig az volt, hogy feltételeztük, hogy Lengyelországban jobb eredmények születnek a vallásosság miatt, ezt azonban az eredmények nem igazolták.

A kérdőív tesztelése után Magyarországon 2014 októberében kezdődött el a felmérés elektronikus úton és az év végén 2053 kitöltött kérdőívnel lezártuk a felmérést. A Lengyelországban folytatott kutatás a magyarországi mintájára készült. A magyar kérdőív került lefordításra²¹ lengyel nyelvre néhány, az országra jellemző módosítással. A lengyel felmérés 2015 februárjában kezdődött és 2016 januárjában zárult. Ez idő alatt összesen 804-en válaszoltak a kérdésekre. Hasonlóan a magyarországi kutatáshoz a téma a lengyel emberek érdeklődését is felkeltette. Gyakran nem várt indulatokat szült a kérdéssor és nyomdafestéket nem tűrő kritikát fogalmaztak meg a témáról a válaszadók nyilvános kommentekben és személyes levelekben egyaránt. Sokan veszélyesnek tartották felmérésünket, ám többektől biztatást is kaptunk és gratuláltak a kérdésekhez.

A kérdőív kérdéseit három nagy csoportba sorolhatjuk. Az egyik a válaszadó szociodemográfiai adatait tartalmazza, a másik csoportba azon kérdések tartoznak, melyek a rejtett gazdaságról való tudomásukat hivatottak felmérni, míg a harmadikba kerültek azok, amelyek a feketegazdasághoz való erkölcsi viszonyulásukat mérik. Összesen 33 kérdésre (és alkérdéseire) kellett válaszolniuk a felmérésben önként résztvevőknek. Ennek köszönhetően sok információt sikerült gyűjteni, ám mi most az általunk készített, a rejtett gazdasághoz való viszonyulást mérő kompozit mutató megalkotását és az ebből kapott eredményeket közöljük. A kapott eredményeket az SPSS programmal értékeltük ki.

3.1. A rejtett gazdasághoz való viszonyulást mérő index

Ennek az indexnek a megalkotásával az volt a célunk, hogy képesek legyünk egyetlen számmal jellemzi – hasonlóan a korrupciós indexhez – az adott társadalom rejtett gazdasághoz való viszonyulását. Az index megkonstruálásakor első lépésben kiválasztottuk a

kérdőív azon kérdéseit, amelyek a válaszadók attitűdjét mérik fel, majd súlyoztuk a válaszokat úgy, hogy 0-10-ig terjedő pontszámokat rendeltünk minden válaszhoz aszerint, hogy mennyire elfogadó a kitöltő – minél elfogadóbb, elnézőbb a rejtett gazdaságban zajló tevékenységeket illetően, annál nagyobb súlyt rendeltünk az adott kérdéshez. Ezt követően összeadtuk a maximális értékeket és 100-ra normáltuk a pontszámokat. Az eredményeket tehát úgy kell értelmezni, hogy minél nagyobb a kapott index értéke, annál inkább szemet huny a jelenség fölött, illetve egyetért a válaszadó a rejtett gazdasággal.

3.2. Az attitűdindex értékére ható válaszok

A lakosság rejtett gazdaságról való általános megítélésének feltérképezése érdekében a kitöltőket arra kértük, hogy különböző állításokat értékeljenek egy 1-től 5-ig terjedő skálán, ahol 1-es értékelést adhattak azon kijelentésekre, melyekkel egyáltalán nem értettek egyet, és 5-öt, ha teljes mértékben egyetértettek azzal. Az állítások olyan témákat érintettek, mint például a rejtett gazdaság térhódítása, milyen előnyök szerezhetőek az ilyen tevékenységekből, milyen károkat okozhat, illetve tesz-e a kormány a visszaszorítása érdekében, és ha igen, akkor azt milyen hatékonysággal. Ebben a fejezetben a kérdőív néhány olyan kérdését, kérdéscsoportját elemezzük, amelyekre adott válaszok részei a kompozit mutatóknak.

Annak érdekében, hogy megtudjuk azt, hogy a válaszadók hogyan vélekednek a jövedelembővítés fekete módjairól (a direkt és indirekt jövedelem bővítés egyes típusairól), az *1. táblázatban* megfogalmazott állításokat kellett értékelniük. A szürke cellák a magyar értékeket tartalmazzák.

1. táblázat: A válaszadók nézete a jövedelembővítés fekete módjairól

Table 1.: Opinion on the black modes of income expansion

Állítás	Válaszadók aránya százalékban kifejezve										Átlag	
	1		2		3		4		5			
Fiktív számlákat gyártani adócsökkentés céljából	8,11	20,30	7,47	14,82	24,86	18,80	18,97	20,92	40,59	25,16	3,8	3,2
Bejelentés nélkül, feketén dolgozni	15,64	19,18	15,40	23,29	28,48	21,42	14,41	17,56	26,07	18,56	3,2	2,9
Magánhasználatú dolgokat elszámolni céges költségként	9,79	13,95	12,20	16,81	24,59	26,65	18,69	23,41	34,73	19,18	3,6	3,2
Ismerősöktől, barátoktól kapott számlát elszámolni	13,87	13,20	15,69	15,69	30,79	30,01	17,41	22,04	22,23	19,05	3,2	3,2
Számlákat gyűjteni barátoknak, ismerősnek	18,67	14,82	15,96	17,43	31,13	27,15	14,29	23,04	19,95	17,56	3,0	3,1
Bejelentés és adózás nélkül ingatlant kiadni	18,59	19,43	16,72	19,80	28,40	26,90	17,11	20,17	19,18	13,70	3,0	2,9
Borralót az adóbevallásban eltitkolni	38,17	40,85	16,42	18,56	25,30	17,43	8,93	15,69	11,19	7,47	2,4	2,3
Hálapénzt elfogadni	16,84	24,53	11,85	19,43	29,58	23,29	15,41	18,80	26,32	13,95	3,2	2,8
Hálapénzt az adóbevallásban eltitkolni	20,30	31,76	12,96	17,56	25,17	19,18	14,29	16,06	27,29	15,44	3,2	2,7

Forrás: Saját adatok feldolgozása

A bejelentés nélküli munkavégzés megítélése esetében a magyarok általában 3-as étéket adtak, ami utalhat arra, hogy a válaszadók nem tudtak teljes bizonyossággal vagy nem szerettek volna egyértelműen állást foglalni ezen kérdés tekintetében. A lengyelek között a legtöbben 2-es értékelést adtak és majdnem ugyanannyian adtak közülük 3-ast, tehát inkább hajlanak afelé, hogy nem ítélik el teljesen azokat, akik bejelentés nélkül végeznek munkát önszántukból, vagy kényszerből.

A felmérésben a lakosság véleményét alkothatott arról, is hogy hogyan vélekednek a törvények és előírások betartásáról. 6 állítás közül választhattak a kitöltők, melyek közül azt kellett megjelölniük, amelyekkel leginkább egyetértettek. A legnagyobb arányt mindkét ország esetében azon megfogalmazás kapta, amely szerint „Mindenkinek be kell tartania a gazdasági törvényeket, szabályokat, előírásokat”. Erre az állításra a magyarok 38%-ban, a lengyelek 28%-ban szavaztak. A magyarok körében hasonlóan magas százalékot ért el az a kijelentés, hogy „Mindenki rákényszerül a törvénysértésre, annak mértéke viszont nem mindegy” (26%), illetve a lengyelek esetében „Ha másoknak ezzel nem okoz kárt, áthághatja az előírásokat” állítás (24%). Mindkét ország lakossága legkevésbé azzal értett egyet, hogy „Ha előnyére válik és megteheti, bárki áthághatja az előírásokat”, ami pozitív visszajelzés. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a többség törvénytisztelő módon próbál élni.

Mivel mindkét ország esetében a legnagyobb elégedetlenséggel bíró és a rejtett gazdaság mértékére leginkább ható tényezőként a magas adókulcsokat jelölték meg a válaszadók, így közöljük az adózással kapcsolatos válaszok eredményeit.

Annak ellenére, hogy sok magyar nem elégedett az ország adórendszerével, a lakosság több mint fele úgy érzi, hogy – részben vagy egészben – az adózással hozzájárul valamihez, viszont körülbelül ugyanannyian gondolják azt, hogy a befizetett adójukért cserébe semmit sem kapnak, és az adózással elvesznek tőlük valamit. A lengyelek valamivel több, mint 40%-a nem ért egyet azzal, hogy bármit is támogatna az adózással. Körülbelül ennyi azok aránya is, akik szerint eltulajdonítanak valamit tőlük azzal, hogy adózniuk kell, és annak megítélése, hogy bármit is kapnának a befizetett adóért cserébe, nem egyértelmű.

2. táblázat: A válaszadók véleménye az adózásról
Table 2.: Opinions on taxation

Állítások	Magyarország					Lengyelország				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
	Értékelők aránya százalékban									
Az adózással hozzájárulok valamihez.	8,6	8,9	22,2	22,2	38,1	23,4	18,2	18,9	19,4	20,0
Mindenki ügyeskedik, miért ne tenném én is.	25,3	22,5	29,4	12,4	10,5	28,5	27,8	21,7	13,1	9,0
Szívesebben adóznék, ha nem lenne ilyen nagy a korrupció.	5,8	4,9	16,1	21,4	51,8	15,1	15,9	20,8	23,7	24,5
Nem lenne ilyen az egészségügy helyzete, ha mindenki becsületese adózna.	11,6	11,6	25,9	18,2	32,6	17,4	18,2	23,5	21,5	19,3
Szívesebben adóznék, ha pontosan tudnám, hogy mire költik azt.	3,6	3,7	13,3	18,9	60,5	12,0	14,3	21,5	23,9	28,3
Szívesebben adóznék, ha alacsonyabbak lennének az adókulcsok.	3,4	4,0	13,5	20,8	58,3	8,8	17,3	23,8	21,0	29,0
Szívesebben adóznék, ha magasabb lenne a fizetésem.	4,0	4,7	16,6	17,6	57,1	15,7	20,3	20,8	18,8	24,4
Az adóelkerülés elítélendő.	6,4	11,4	27,5	20,2	34,6	18,4	22,3	21,7	19,6	18,1
Az adózással elvesznek tőlem valamit.	7,8	11,7	28,0	20,1	32,4	19,2	22,2	22,5	17,2	18,9
A befizetett adómért semmit nem kapok cserébe.	8,6	11,1	26,7	19,9	33,8	24,8	18,4	18,8	18,3	19,7

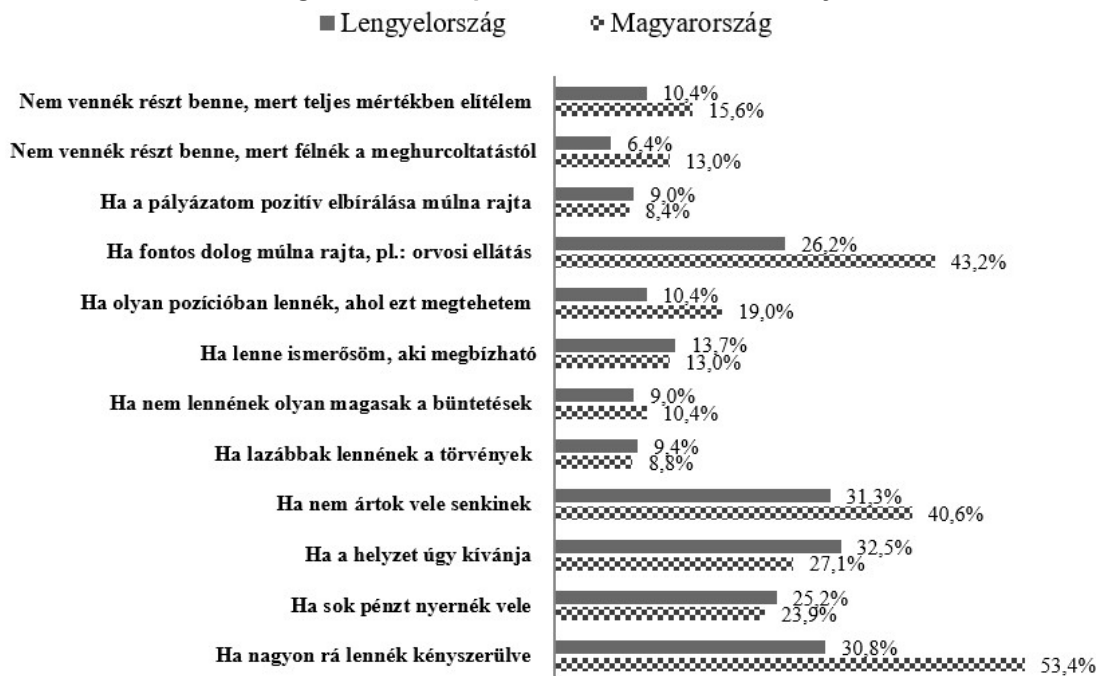
Forrás: Saját adatok feldolgozása

Azzal az állítással értettek a legkevesebben egyet, miszerint „Mindenki ügyeskedik, miért ne tenném én is”. Mind a magyar, mind a lengyel válaszadók meglehetősen kis arányban gondolják ezt így. Azt azonban kijelenthetjük, hogy a válaszadók adózással szembeni attitűdje semmiképpen sem pozitív.

Mivel a válaszokból azt a következtetést tudjuk levonni, hogy látszólag mindenki igyekszik betartani az előírásokat, meg szerettem volna tudni, hogy vannak-e olyan szituációk, amikor az emberek ezzel szembe mennek és gondolkodás nélkül részt vennének a rejtett gazdaságban. Felsoroltam 12 ilyen esetet, melyek közül a megkérdezettek választhattak és akár többet is megjelölhettek (1. ábra).

1. ábra: Mely esetekben vennének részt rejtett gazdaságban

Figure 1.: Participation in the hidden economy

Forrás: Saját adatok feldolgozása

A magyarok esetében három állítás kimagasló eredményt ért el. A legtöbben csak akkor vennének részt a rejtett gazdaságban, ha nagyon rá lennének kényszerülve (53,4%), ha például olyan fontos dolog múlna rajta, mint orvosi ellátás (43,2%), vagy ha senkinek nem ártanának vele (40,6%). A lengyelek többnyire akkor folynának bele fekete ügyletekbe, ha a helyzet úgy kívánná (32,5%), ha nem ártanak vele senkinek (31,3%), vagy nagyon rákényszerülnek (30,8%). A magyar és lengyel megkérdezettek kevesebb, mint egynegyede csak akkor folyna bele ilyen dolgokba, ha olyan pozícióban lenne, hogy ezt megtegye, ha sok pénzt nyerne vele, vagy ha lenne olyan ismerőse, aki megbízható. Érdekes, hogy a legkevésbé sarkallná részvételre az embereket az, ha a pályázatuk pozitív elbírálása múlna rajta és kifejezetten pozitív az az eredmény, hogy kevesebb, mint 10% az, akit a lazább törvények motiválnának ilyen cselekedetre, mindkét nemzet esetében. Érdeemes megemlíteni, hogy a magyarok 13%-a nem venne részt a feketegazdaságban, mert fél a meghurcoltatástól és csak 15,6% az, aki azért nem, mert teljesen elítéli azt. A lengyelek közül az előbbire 6,4%-uk szavazott, az utóbbira 10,4%.

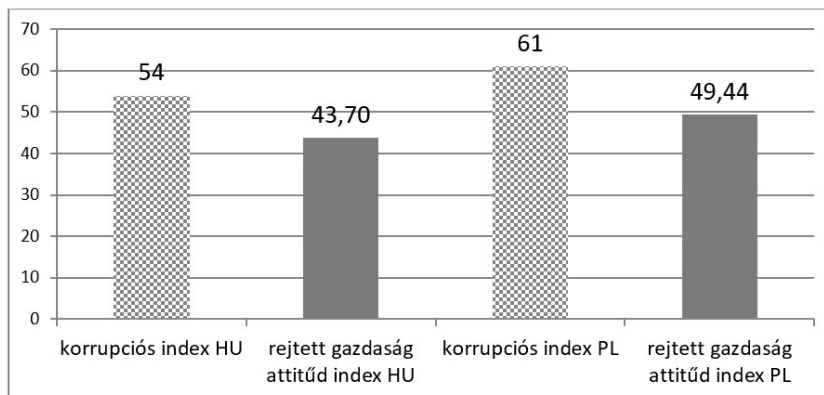
A következő fejezetben bemutatjuk az attitűd jellegű kérdésekből képzett kompozit indikátor bemutatására.

3.3. Az attitűdindex értékei

Az „attitűd-jellegű” kérdésekre adott válaszok alapján megállapítható, hogy a magyar és lengyel emberek nem elfogadóak a rejtett gazdaságot illetően. A maximális 100%-ból a magyarok kompozit indexe 43,7%, a lengyeleké ettől valamivel magasabb, 49,4%. A különbség szignifikáns a két ország válaszadói vonatkozásában. A 2. ábrán a rejtett gazdaság attitűd-indexe mellett feltüntettük a két ország vizsgált időszakra vonatkozó korrupciós indexét is. Mindkét mutató 0 és 100 közötti értéket vehet fel, viszont míg a korrupciós index esetében annál tisztábbnak, átláthatóbbnak érzik országukat az emberek, minél magasabb az index értéke, addig a rejtett gazdasághoz való viszonyulást mérő index esetében a „jó” érték a minél alacsonyabb érték, azaz az állampolgárok annál elutasítóbbak a fekete-gazdaság tekintetében, minél kisebb a mutató értéke. A két ország esetében azt figyelhetjük meg, hogy a magyarok nagyobb korrupciót érzékelnek (54) és elutasítóbbak a rejtett gazdasággal kapcsolatban (43,7), a lengyelek átláthatóbbnak, tisztábbnak vélik országukat (61) és elfogadóbbak a rejtett gazdaságot illetően (49,44).²¹

2. ábra: A korrupciós- és a rejtett gazdaság attitűd index értékei a vizsgálat időszakában

Figure 2.: Corruption and hidden economy attitude index during the survey period

Forrás: Saját adatok feldolgozása

Érdeemes megvizsgálni azt is, hogy hogyan alakul a mutató értéke, ha figyelembe vesszük a nemet, az életkort, a háztartások jövedelmi helyzetét és az emberek vallásosságát is. A nemek tekintetében a magyar nők és férfiak között nincs nagy eltérés a mutató alakulásában, mindkét nem értéke 43% körül mozog. A lengyel nők és férfiak között viszont már megfigyelhető egy körülbelül 5%-os különbség a nők javára, tehát a lengyel hölgyek valamivel elfogadóbbak a rejtett tevékenységekkel kapcsolatban.

A korcsoportokat vizsgálva a magyarok közül a legmagasabb kompozit indexszel rendelkező korosztály a 18–29 évesek sávja (46,35%), míg a lengyeleknél a 70 év felettiak produkálták a legmagasabb értéket (51,76%). Érdekes, hogy a magyaroknál éppen a legidősebbek azok, akik a legkevésbé helyeslik a feketegazdaságot (38,89%), a lengyeleknél pedig az „utolsó” helyen a 40–49 év közöttiek állnak (47,03%). Fontosnak tartjuk felhívni a figyelmet arra, hogy a magyaroknál a korosztályok tekintetében legmagasabb értéket elérő csoport kompozit indexe sem éri el a lengyelek legkisebb mutatójával rendelkező korosztály értékét.

A háztartások jövedelmi helyzete előzetes feltevéseinknek megfelelően befolyásolja a mérőszám alakulását. Azon családok esetében veszi fel a legmagasabb értéket mindkét ország esetében, ahol a jövedelem még a havi kiadásokat sem fedezi, legkevésbé pedig azon háztartások elfogadóak az árnyékgazdasággal szemben, akiknek az alapszükségletek fedezése után még marad szabadon elkölthető jövedelmük.

Vallás szempontjából a magyar embereket illetően azok, akik nem vallásosak, magasabb pontszámot értek el (elfogadóbbak a rejtett gazdasággal szemben), bár csupán minimálisan előzték meg azokat, akik vallásukat gyakorolják. A lengyeleket tekintve éppen ellenkezőleg alakultak az eredmények. Úgy tűnik, hogy azok a lengyel emberek, akik vallásosak, hajlamosabbak szemétnyitni az ilyen jellegű tevékenységek felett – ami meglepő eredmény (3. táblázat).

3. táblázat: A kompozit mutató alakulása nem, korosztály, jövedelmi helyzet és vallásosság alapján

Table 3.: The composit indicator ont he basis of gender, age, income and religion

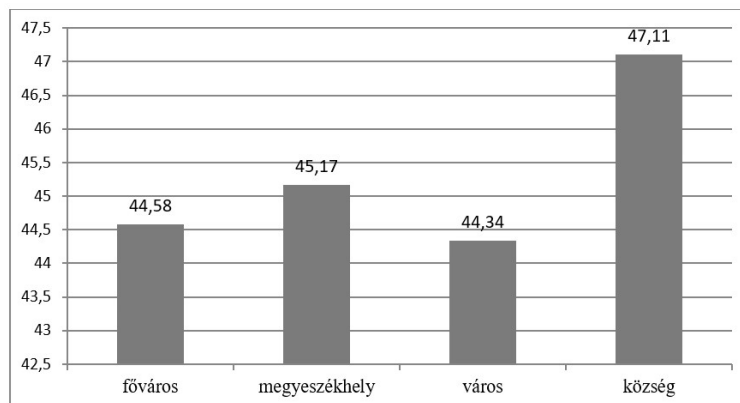
Megnevezés	HU	PL
NEM		
• Nő	43,88%	51,75%
• Férfi	43,29%	46,90%
ÉLETKOR		
• 18–29	46,35%	49,23%
• 30–39	43,95%	50,06%
• 40–49	40,67%	47,03%
• 50–59	38,89%	51,32%
• 60–69	34,95%	49,05%
• 70–	38,48%	51,76%
HÁZTARTÁS JÖVEDELMI HELYZETE		
• A jövedelem a havi kiadásokat sem fedezi.	48,01%	51,38%
• A jövedelem csak az alapvető létszükségleteket fedezi.	43,68%	51,14%
• Éppen kijönnek a jövedelemből.	44,32%	49,55%
• Az alapszükségletek fedezése után még marad szabadon elkölthető jövedelem.	42,38%	48,05%
VALLÁSOSSÁG		
• Igen	42,95%	51,06%
• Nem	43,78%	48,75%

Forrás: Saját adatok feldolgozása

A kompozit mutató esetében a maximálisan elérhető pontszám 264 volt, ám ilyen eredményt senki nem ért el a megkérdezettek közül. A legmagasabb pontszámot (241 pont) egy lengyel 18–29 év közötti, iskolai végzettségét nem vállaló nő érte el, aki saját bevallása szerint éppen kijön a jövedelméből, munkáját tekintve pedig alkalmazott egy magáncégnél, így az ő egyéni kompozit mutatójának értéke 91,29%. A legkevesebb elérhető pontszám természetesen 0 volt. A legkisebb értéket (15 pont) egy magyar férfi érte el, aki 40–49 év közötti, diplomával rendelkezik, szintén alkalmazott egy magáncégnél, jövedelmi helyzete pedig hasonló, mint a legmagasabb értékkel végző személyé, így az ő indexe 5,68%.

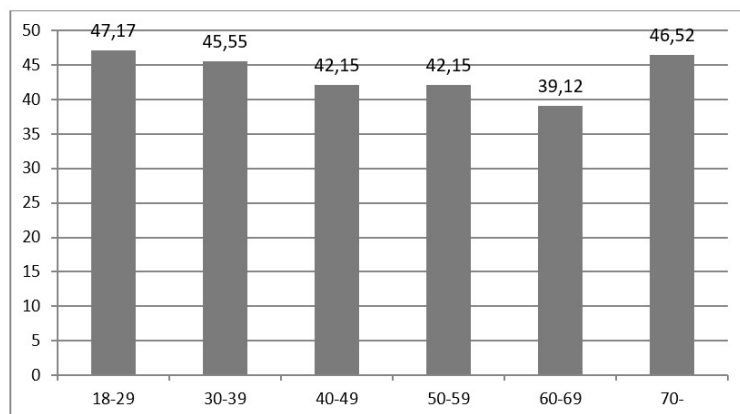
A következőkben a két ország válaszait együttesen vizsgáljuk és bemutatjuk, hogy milyen szignifikáns kapcsolatok fedezhetők fel a rejtett gazdaság attitűdindex értéke és a különböző szociodemográfiai jellemzők között.

A nemeket tekintve nincs szignifikáns különbség, a nők esetében 45,67%, a férfiaknál 44,74% az index értéke. A településtípus esetében a teljes mintán (n = 2855) szignifikáns különbség van, mégpedig a községekben jelentősen elfogadóbbak az emberek a feketegazdaság tekintetében (3. ábra).

3. ábra: A rejtett gazdaság attitűdindex értéke településtípusonként a teljes mintán**Figure 3.: The value of the index per settlement type**

Forrás: Saját adatok feldolgozása

A korcsoportok esetében a teljes mintán (n = 2854) szintén jelentős különbségeket fedezhetünk fel, hisz a legnagyobb eltérés két egymást követő korcsoport esetében azonosítható. Figyelemre méltó, hogy a legfiatalabb és a legidősebb korosztály értékei a legmagasabbak, a legalacsonyabb pedig a közvetlenül nyugdíj előtt álló vagy épp nyugdíjba vonuló korcsoportban van.

4. ábra: A rejtett gazdaság attitűdindexe korcsoportonként a teljes mintán**Figure 4. The value of the index per age group**

Forrás: Saját adatok feldolgozása

Ha iskolai végzettség alapján vizsgáljuk a válaszokat (n = 2855), elmondható, hogy közel 5% különbség van a legalacsonyabb (legfeljebb 8 általános) és a legmagasabb (diploma) végzettségűek között: minél magasabb végzettséggel rendelkezik valaki, annál inkább elutasítja a feketegazdaságot.

4. Következtetések

Munkánk középpontjában a magyar és lengyel lakosság rejtett gazdasággal kapcsolatos attitűdjének megismerése állt. Az eredmények alapján elmondható, hogy a rejtett gazdasághoz való viszonyulás ambivalens, a tevékenység megítélése nem egységes. Eltérő, hogy egyes emberek hogyan ítélik meg a jelenséget függetlenül attól, hogy melyik nemzethez tartoznak.

A felmérés során kapott adatok azt mutatják, hogy a lakosság meghatározó része úgy látja, hogy az országban mindenki részt vesz a rejtett gazdaságban bizonyos mértékig és csak meglehetősen kevesen vannak, akik másképp gondolják. Ugyanakkor sokan úgy vélik, hogy az adóelkerülés nem az élet szükségszerű velejárója. Ez arra enged következtetni, hogy a köztudatban benne van, hogy léteznek ilyen jellegű tevékenységek és sokan aktívan részt is vesznek ebben, de ez nem feltétlenül elfogadott a társadalom által.

A gazdasági előírások és törvények betartásáról alkotott véleményekből kitűnik, hogy mind a magyarok, mind a lengyelek fontosnak tartják a szabályok betartását. Amíg a magyarok tisztában vannak azzal, hogy sokan rákényszerülnek a törvénysértésekre, de annak mértéke egyáltalán nem mindegy, addig a lengyelek nagy arányban úgy vélik, hogy ha „másoknak nem okoznak kárt”, áthághatják az előírásokat. Mindkét ország esetében viszonylag kevesen gondolják úgy, hogy ha bármilyen előnye származik belőle, akkor bárki megszegheti a szabályokat. Ezen eredményekből kitűnik, hogy a magyarok és lengyelek többségében megvan a hajlandóság a törvénykövető magatartásra.

A kompozit mutatóból kapott eredmény alapján megállapítható, hogy a magyar és lengyel lakosság nem elfogadó a rejtett gazdasággal kapcsolatban. A magyarok kompozit indexe 43,7 míg a lengyeleké valamivel ettől magasabb, 49,4 a maximális 100-ból. Ezen eredményeket összevetve az adott ország korrupciós indexével az a következtetés vonható le, hogy Magyarországon, ahol erőteljesebben érzékeli a lakosság a korrupció jelenlétét, lényegesen elutasítóbbak a válaszadók a rejtett gazdaságot illetően, míg Lengyelországban, ahol kevésbé érzékeli a lakosság a korrupció jelenlétét, elfogadóbbak a válaszadók a rejtett gazdaságot illetően.

JEGYZETEK

1. Balog Ádám (2014): Adóelkerülés és rejtett gazdaság Magyarországon, Köz-Gazdaság IX. évf., 4. szám 15–30.
2. Williams, C. C. (2004): *Cash-in-Hand Work: The Underground Sector and the Hidden Economy of Favours*. Plagrove Mac Millan Publishing Company, Hampshire, 256 p., (ISBN: 140-392-172-5); A megnevezések sokaságáról ír még Dell’Anno, R. (2016): *Analyzing the Determinants of the Shadow Economy With a „Separate Approach”*. An Application of the Relationship Between Inequality and the Shadow Economy. *World Development* Vol. 84, pp. 342–356.
3. Belyó Pál (2003): A rejtett gazdaság lakossági megítélése, *Statisztikai Szemle* 82:(7) pp. 521–541.; Belyó Pál (2008a): A rejtett gazdaság természetrajza. SALDO Pénzügyi Tanácsadó és Informatikai Zrt. Budapest, 254 p. (ISBN: 978-963-638-263-6; Belyó Pál (2008b): A rejtett gazdaság nagysága és jellemzői, *Statisztikai Szemle* 86:(2) pp. 113–117.; Belyó Pál (2012): A rejtett gazdaság előretörése az új gazdaságpolitikai gyakorlat következtében, XXI. század – Tudományos Közlemények, 2012/27, 25–46. o.
4. Murai Bálint–Ritzlné Kazimir Ildikó (2011): A nem megfigyelt gazdaság mérésének lehetőségei. *Statisztikai Szemle*, 2011., 89. évf., 5. szám, 502–521.
5. Schneider, Friedrich (2015): *Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2015: Different Developments*, January 20, 2015, (manuscript) 8 p.
6. Csomós Balázs–Kreiszné Hudák Emese (2015): *Zsugorodik a magyar rejtett gazdaság*, portfolio.hu, 2015. október 29.
7. Belyó Pál (2003): A rejtett gazdaság lakossági megítélése, *Statisztikai Szemle* 82:(7) pp. 521–541.; Belyó Pál (2008a): A rejtett gazdaság természetrajza. SALDO Pénzügyi Tanácsadó és Informatikai Zrt. Budapest, 254 p. (ISBN: 978-963-638-263-6; Belyó Pál (2008b): A rejtett gazdaság nagysága és jellemzői, *Statisztikai Szemle* 86:(2) pp. 113–117.; Belyó Pál (2012): A rejtett gazdaság előretörése az új gazdaságpolitikai gyakorlat következtében, XXI. század – Tudományos Közlemények, 2012/27, 25–46. o.

8. Ékes Ildikó (1993): Rejtett gazdaság- Láthatatlan jövedelmek. Szerzői kiadás, Budapest, 269 p. (ISBN: 963-450-231-8)
9. Dell'Anno, R. (2003): Estimating the Shadow Economy in Italy: a Structural Equation Approach. Working Paper (7): p. 41. University of Aarhus, Department of Economics.
10. Schneider, F.–Buehn, A.–Montenegro, C. E. (2011): Shadow economies all over the world: new estimates for 162 countries from 1999 to 2007. Handbook on the Shadow Economy. Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, p. 544. (ISBN: 978-184-844-335-8)
11. Feige E. L. (1989): The Underground economies, Tax evasion and information distortion. Cambridge University Press. Cambridge, 377 p.
12. Fleming, M. H.–Roman, J.–Farrel G. (2000): The Shadow Economy. Journal of International Economies: The News Institution Economic Approach, World Development, 18, no. 7, pp. 989–1002.
13. Thomas, J. (1999): Quantifying the black economy: 'Measurement without theory' yet again? The Economic journal, 109 (June), pp. 381–389.
14. Schneider, F.–Enste, D. (2003): The Shadow Economy: An International Survey. Cambridge University Press, New York, 222. p. (ISBN: 052-181-408-1)
15. Smith, P. (1994): Assessing the Size of the Underground Economy: The Canadian Statistical Perspective. Canadian Economic Observer. Catalogue No. 13-604-MIB no. 28. (May) pp. 1–25.
16. Feige E. L. (1989): The Underground economies, Tax evasion and information distortion. Cambridge University Press. Cambridge, 377 p.
17. Havasi Éva–Schumann Róbert (1999): A rejtett gazdaság a lakossági vélemények tükrében. Statisztikai szemle 77. évf. 12. sz., pp. 952–965.
18. Belyó Pál (2003): A rejtett gazdaság lakossági megítélése, Statisztikai Szemle 82:(7) pp. 521–541.
19. Havasi Éva – Schumann Róbert (1999): A rejtett gazdaság a lakossági vélemények tükrében. Statisztikai szemle 77. évf. 12. sz., pp. 952–965.
20. Semjén András–Tóth István János–Medgyesi Márton–Czibik Ágnes (2009): Adócsalás és korrupció – lakossági érintettség és elfogadottság, In: Semjén András–Tóth István János (szerk.) (2009): Rejtett gazdaság (Be nem jelentett foglalkoztatás és jövedelemeltitkolás – kormányzati lépések és a gazdasági szereplők válaszai), MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 2009, 266 o., 228–255. o., ISBN 978-963-9796-58-4
21. Goel R. K.–Saunoris J.W. (2014): Global corruption and the shadow economy: spatial aspects. Public Choice (2014) 161: 119–139.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balog Ádám (2014): Adóelkerülés és rejtett gazdaság Magyarországon, Köz-Gazdaság IX. évf., 4. szám 15–30. o. <https://www.mnb.hu/letoltes/balog-15-30.pdf>
- Belyó Pál (2003): A rejtett gazdaság lakossági megítélése, Statisztikai Szemle 82:(7) pp. 521–541.
- Belyó Pál (2008a): A rejtett gazdaság természetrajza. SALDO Pénzügyi Tanácsadó és Informatikai Zrt. Budapest, 254 p. (ISBN: 978-963-638-263-6)
- Belyó Pál (2008b): A rejtett gazdaság nagysága és jellemzői, Statisztikai Szemle 86:(2) pp. 113–117.
- Belyó Pál (2012): A rejtett gazdaság előretörése az új gazdaságpolitikai gyakorlat következtében, XXI. század – Tudományos Közlemények, 2012/27, 25–46. o.
- Csomós Balázs–Kreiszné Hudák Emese (2015): Zsugorodik a magyar rejtett gazdaság, portfolio.hu, 2015. október 29.
- Dell'Anno, R. (2003): Estimating the Shadow Economy in Italy: a Structural Equation Approach. Working Paper (7): p. 41. University of Aarhus, Department of Economics.
- Dell'Anno, R. (2016): Analyzing the Determinants of the Shadow Economy With a „Separate Approach”. An Application of the Relationship Between Inequality and the Shadow Economy. World Development Vol. 84, pp. 342–356.
- Ékes Ildikó (1993): Rejtett gazdaság- Láthatatlan jövedelmek. Szerzői kiadás, Budapest, 269 p. (ISBN: 963-450-231-8)

- Feige E. L. (1989): *The Underground economies, Tax evasion and information distortion*. Cambridge University Press, Cambridge, 377 p.
- Fleming, M. H.–Roman, J.–Farrel G. (2000): *The Shadow Economy*. *Journal of International Economies: The News Institution Economic Approach*, World Development, 18, no. 7, pp. 989–1002.
- Goel R. K.–Saunoris J. W. (2014): *Global corruption and the shadow economy: spatial aspects*. *Public Choice* (2014) 161: 119–139.
- Havasi Éva–Schumann Róbert (1999): *A rejtett gazdaság a lakossági vélemények tükrében*. *Statisztikai szemle* 77. évf. 12. sz., pp. 952–965.
- Murai Bálint–Ritzlné Kazimir Ildikó (2011): *A nem megfigyelt gazdaság mérésének lehetőségei*. *Statisztikai Szemle*, 2011., 89. évf., 5. szám, 502–521. o.
- Semjén András–Tóth István János–Medgyesi Márton–Czibik Ágnes (2009): *Adócsalás és korrupció – lakossági érintettség és elfogadottság*, In: Semjén András–Tóth István János (szerk.) (2009): *Rejtett gazdaság (Be nem jelentett foglalkoztatás és jövedelemelvitkolás – kormányzati lépések és a gazdasági szereplők válaszai)*, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 2009, 266 o., 228–255. o., ISBN 978-963-9796-58-4
- Schneider, F.–Enste, D. (2003): *The Shadow Economy: An International Survey*. Cambridge University Press, New York, 222. p. (ISBN: 052-181-408-1)
- Schneider, F.–Buehn, A.–Montenegro, C. E. (2011): *Shadow economies all over the world: new estimates for 162 countries from 1999 to 2007*. *Handbook on the Shadow Economy*. Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, p. 544. (ISBN: 978-184-844-335-8)
- Schneider, Friedrich (2015): *Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2015: Different Developments*, January 20, 2015, (manuscript) 8 p.
- Smith, P. (1994): *Assessing the Size of the Underground Economy: The Canadian Statistical Perspective*. *Canadian Economic Observer*. Catalogue No. 13-604-MIB no. 28. (May) pp. 1–25.
- Thomas, J. (1999): *Quantifying the black economy: 'Measurement without theory' yet again?* *The Economic journal*, 109 (June), pp. 381–389.
- Williams, C. C. (2004): *Cash-in-Hand Work: The Underground Sector and the Hidden Economy of Favours*. Plgrave Mac Millan Publishing Company, Hampshire, 256 p., (ISBN: 140-392-172-5)